

MONIKA GRYGIEL

BIBLIJNE MOTYWY CHRYSTOLOGICZNE WE WCZESNEJ POEZJI JOSIFA BRODSKIEGO

We wczesnej twórczości Josifa Brodskiego spotykamy się z różnymi motywami religijnymi – judaistycznymi, buddyjskimi i przede wszystkim chrześcijańskimi. O religijności poezji, jak i samego poety trudno rozsądzać, ale ilość wykorzystanych motywów biblijnych pozwala domniemać, że religia chrześcijańska w dużym stopniu ukształtowała poetycki światopogląd autora. W wywiadzie J. Illga z Brodskim poeta wypowiedział niezwykle istotne dla naszych rozważań stwierdzenie:

(...) Rosja należy do kultury chrześcijańskiej i dlatego chcąc czy nie chcąc, chrześcijaństwo istnieje w moich wierszach, w samym języku widoczna jest kultura chrześcijańska¹.

Szczególne zasługi w kształtowaniu religijnego światopoglądu Brodskiego miała Anna Achmatowa, o czym z kolei informuje nas poeta w rozmowie ze swym wieloletnim przyjacielem Salomonem Wołkowem².

Dr MONIKA GRYGIEL – adiunkt Katedry Literatur Słowiańskich w Instytucie Filologii Słowiańskiej KUL; adres do korespondencji: monikaw@kul.lublin.pl

¹ Por. *Życie w historii. Z Josifem Brodskim rozmawia Jerzy Illg*, w: J. Illg, *Reszty nie trzeba. Rozmowy z Josifem Brodskim*, Katowice 1993, s. 120.

² „(...) я находился (...) в зависимости от Ахматовой, от ее этики (...) если вы ничего не слышали о христианстве, то узнавали от нее, общаясь с нею, Это было влияние прежде всего, человеческое. Вы понимаете, что имеете дело с хомо сапенс, то есть не столько с «сапенс», сколько с «деи». (...) И Ахматова уже одним только тоном голоса или поворотом головы превращала вас в хомо сапенс. (...) В разговорах с ней, просто в питье

Brodski z chrześcijaństwem zetknął się dosyć późno, kiedy był dorosłym człowiekiem, wcześniej natomiast interesował się między innymi buddyzmem. Inspiracja Biblią okazała się jednak na tyle silna, że w jego twórczości pojawiły się motywy i postacie, które Brodski wpisując we współczesność, obdarzył ogromnym potencjałem zuniwersalizowania. Nie ulega wątpliwości, że wykorzystane przez autora sytuacje biblijne naznaczyły religijnie twórczość Brodskiego, wzmocniły metafizyczny status jego poezji.

Chrystus, fundament całej religii chrześcijańskiej, zarówno prawosławia, jak i katolicyzmu, jest postacią kluczową wśród galerii postaci religijnych Brodskiego. Można zatem odnaleźć w jego poezji motywy bożonarodzeniowe oraz męki Chrystusa, które stanowią logiczne i konsekwentne rozwinięcie biblijnej historii życia i śmierci Zbawiciela. Jednoznaczna zdaje się również interpretacja omawianego motywu – dramat egzystencjalny człowieka, który jest ciąglą walką z własną ograniczonością, człowieka obciążonego brzemieniem śmiertelności ludzkiej materii Brodski oddaje właśnie za pośrednictwem nowotestamentowej postaci Chrystusa. Syn Boży stoi w centrum biblijnych inspiracji poety, ponieważ doskonale obrazuje dualizm ludzkiej natury – duchowy i materialny, stanowiący podstawę filozoficznych rozważań Brodskiego.

W poemacie *Zofia (Зофья)*³ z 1962 roku postać Chrystusa pojawia się w kontekście cierpień ukrzyżowania. Początek utworu sugeruje, że możemy mieć do czynienia z motywem bożonarodzeniowym, ponieważ sytuacja liryczna ma swój początek w Wigilię, kiedy bohater liryczny wybiera się na kolację wigilijną (*сочельник*)⁴. Jednak z okresu Bożego Narodzenia zachowuje autor jedynie jeden rekwizyt – jasełka, które w perspektywnym ujęciu losu Chrystusa zapoczątkowały jego drogę na krzyż⁵, by zasadniczo skupić się na rozpatry-

с ней чая или, скажем, водки, ты быстрее становился христианином – человеком в христианском смысле этого слова, - нежели читая соответствующие тексты или ходя в церковь. Роль поэта в обществе сводится в немалой степени именно к тому” (С. Волков, *Диалоги с Иосифом Бродским*, Москва 2000, s. 144- 224.

³ Analizy poematu dokonała m. in. J. Takowska (*Autoportret z Piekiem w tle. Topos a desygnaty wieczności w poemacie „Зофья” Josifa Brodskiego*, „Slavia Orientalis” 2(2001), nr 4, s. 576-582), która omawia egzystencjalną wizję człowieka, na podstawie losu bohaterów wiersza: Orfeusza i Chrystusa.

⁴ Por. hasło: *Сочельник*, w: A. Markunas, T. Uczitiel, *Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*, Poznań 1999, s. 216.

⁵ Por. hasło: *Jeżus Chrystus*, w: *Słownik teologiczny*, red. ks. A. Zuberbier, t. I, Katowice 1985 s. 222-229; *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, Poznań-Warszawa 1985, s. 347-356; X. Leon-Dufour, *Słownik Nowego Testamentu*, Poznań 1986, s. 314-318.

waniu życia człowieka przez pryzmat cierpień Jezusa. Pojawiają się także motywy roślinne kojarzone z biblijną historią ukrzyżowania – krzewy cierniowe (korona cierniowa) oraz drzewo oliwkowe (Ogród Oliwny), napełniające utwór niepokojem i smutkiem. Dodatkowo pogłębiają mroczną nastrojowość motywy sądu ostatecznego i koni apokalipsy⁶, a także piekła, które zostało wyróżnione przez autora w często powtarzanym wyrazie „cierpienie” – *страДание*. Wszystkie wskazane motywy składają się na zobrazowanie trudnej prawdy o człowieku, którego dusza waha się między dobrem i złem, zмага się z własnym przeznaczeniem. Cierpienie Chrystusa, jak pisze Brodski w *Zofii*, powinno mieć wymiar uniwersalny – to cierpienie każdego człowieka w obliczu Opatrzności, nazbyt często zapomnianej. Pokorą wobec życia i pamięcią o ukrzyżowaniu warto zamienić strach przed nieuchronnością, twierdzi autor, ponieważ cierpienie to nieodzowny element egzystencji. Poemat przedstawia zatem religijny wymiar egzystencjalizmu, w którym radość z corocznych narodzin Syna Bożego powinna łączyć się ze świadomością zbawienia przez cierpienie. Pogodzenie się z tą niełatwą treścią człowieczeństwa postuluje poeta w końcowym wersie utworu:

СОВЕТУЮ ВАМ МАЯТНИКОМ СТАТЬ.
(*Зофья*, 1962 I, 167)⁷.

Motyw ukrzyżowania powraca niejednokrotnie we wczesnej twórczości Brodskiego. W poemacie *Gorbunow i Gorczałow* (*Горбунов и Горчаков*) dramat dwóch pacjentów (a być może jednego o rozdwojonej jaźni), zamkniętych w zakładzie psychiatrycznym, wpisany jest w dramat cierpień Jezusa podczas drogi krzyżowej. Postać Chrystusa pojawia się jakby mimochodem w dialogach głównych bohaterów, którzy próbują zrozumieć i określić własne przymusowe leczenie. Sytuacja konieczności cierpienia pacjentów jest łatwiejsza do zniesie-

⁶ Por. fragment utworu:

(...) души твоей венчальные цветы,
блестящие терновые кусты.
(...) душа твоя тебя превознесет,
от Страшного Суда душа спасет!
(...) ты маятник от яслей до креста,
(...) от Лазаря к смоковнице и вспять (...)
(*Зофья*, 1962, I, 163-165).

⁷ Wszystkie cytaty wierszy Brodskiego pochodzą z następującego wydania: *Сочинения Иосифа Бродского*, т. I-VI, Санкт-Петербург 1999-2000; w nawiasie podaję tytuł, rok powstania utworu, a następnie numer tomu oraz numer strony, z której pochodzi cytowany wiersz.

nia w kontekście pamięci o Krzyżu, dobrowolnego poddania się woli Ojca przez Syna. Temat Golgoty, sądu Piłata, wreszcie sądu ostatecznego przewija się w rozmowie bohaterów oddając z pełną konsekwencją rozwój historii biblijnej. Motyw ukrzyżowania rozpoczyna wątek akcentujący nieuchronność cierpienia, kontynuowany w obrazach mąk sądu ostatecznego, aż do uzyskania zupełnie innego wymiaru w pełnym nadziei obrazie zmartwychwstania.

«А страшный Суд?» «А он движение вспять,
в воспоминанья. Как в кинокартине.
Да что там Апокалипсис! (...)
Я помню то, куда мне отступать
от Огненного Ангела Твердыни...» (...)
«Уж если размышляешь о горе,
то думай о Голгофе, по причине
того, что уже март в календаре (...)
(Горбунов и Горчаков, 1968, II, 256-282).

Oczekiwanie na zmartwychwstanie Pana zostało potraktowane przez poetę dosłownie – jego bohaterowie czekają na święta Wielkanocy, kiedy być może będą mogli opuścić zakład psychiatryczny. Dla nich to początek nowego życia na wolności, bez bolesnych zabiegów, bez przesłuchań, to realizacja ich najskrytszych marzeń o powrocie do normalnego, dużo lepszego życia. Analogia biblijna nasuwa się zatem sama – zmartwychwstanie jako zbawienie i opuszczenie zakładu jako wybawienie sprowadzają się do sytuacji wyzwolenia z ograniczeń śmierci czy wolności osobistej. Podział na dwie przestrzenie – szpitalną i pozaszpitalną jawnie nawiązuje do dwóch innych rzeczywistości – ziemskiej i niebieskiej, które zbliżają się między sobą dzięki postaci Chrystusa. Bohaterowie pragną cudu, tęsknią za postacią niebiańską, która wysłucha i zrozumie ich problemy. O zesłanie anioła proszą Boga w słowach:

А ежели мне впрямь необходим
здесь слушатель, то, Господи, не мешкай:
пошли мне небожителя. Над ним
ни болью не возвышусь, ни усмешкой,
поскольку он для них неуязвим.
по мне, коль оборачиваться решкой,
То пусть не Горчаков, а Херувим
возносится над грязною ночлежкой
и кружит над грязною ночлежкой

и кружит над рыданиями и слезкой
прямым благословением Твоим».
(Горбунов и Горчаков, 1968, II, 259).

Poeta akcentuje cudowną moc Chrystusa w obrazie chodzenia po wodzie, uzasadniając wiarą w cuda wiarę bohaterów w wyjście z ich beznadziejnej sytuacji. Oni nie mają bezpośredniego wpływu na swe życie, mogą jedynie wierzyć w cuda pozwalające im pokonać wszelkie bariery własnej niemożności. To jedynie im pozostało, jak nas przekonuje w ostatnich wersach poematu autor, kiedy sceptyk i ateista Gorczakow ma widzenie o własnym chodzeniu po morzu:

Что видишь? Море? Несколько морей?
И ты бредешь сквозь волны коридором...
И рыбы молча смотрят из дверей...
(Горбунов и Горчаков, 1968, II, 287).

Obraz chodzenia po morzu wykorzystał także Brodski w utworze *Koniec pięknej epoki* (*Конец прекрасной эпохи*), będącym smutną diagnozą kondycji świadomościowej współczesnego poecie pokolenia Rosjan. W poszukiwaniu panaceum na krótkowzroczność i lekceważenie doświadczenia historii przez współczesnych poeta nie zawahał się wykorzystać nawet cudownego wydarzenia, jakim może być wspomniane chodzenie po morzu nowego Chrystusa. Autor pyta, czy musi się wydarzyć cud, by człowiek nauczył się korzystać ze spuścizny przeszłości, by odzyskał wolność, której poszukuje od wieków?

То ли пулю в висок, словно в место ошибки перстом,
то ли дернуть отсюда по морю новым Христом.
(Конец прекрасной эпохи, 1969, II, 312).

W motywie ukrzyżowania akcentuje Brodski cierpienie Boga-człowieka oraz jego samotność. W *Martwej naturze* (*Натюрморте*) poeta jednoznacznie rozstrzyga współzależność i współistnienie natury Boskiej i ludzkiej w osobie Chrystusa, które potwierdzał we wcześniejszych utworach (*Mowa o rozlanym mleku – Речь о пролитом молоке*), w słowach:

Обычно тот, кто плюет на Бога,
плюет сначала на человека.
(Речь о пролитом молоке, 1967, II, 187).

Brodski w postaci Chrystusa postrzega Tego, który własnym cierpieniem poświadczył nieodzowność cierpienia każdego człowieka. Życie naznaczone bólem zaczęło się od Chrystusa i Jego męki na krzyżu, ponieważ krzyż symbolizuje zbawienie przez cierpienie. Chrześcijańską martyrologię zbawienia można zauważyć w egzystencjalnej problematyce wczesnej twórczości Brodskiego, która utożsamia życie człowieka z ciągłym przykrym doświadczaniem bólu istnienia. Dlatego bohater *Rozmowy z niebianinem* (*Разговор с небожителем*) butnie odrzuca prośbę o interwencję Boga w czasie cierpienia ukrzyżowania. On jest bogatszy o własne przekonanie oraz doświadczenie wielu mu podobnych, że człowiek jest skazany na cierpienie, że jedynym możliwym rozwiązaniem dramatu egzystencji jest akceptacja – przystosowanie się, jak pisze autor:

Там, на кресте
не возоплю: «Почто меня оставил?!»
Не превращу себя в благовую весть! (...)
Здесь, на земле,
все горы – но в значении их узком –
кончаются не пиками, но спуском –
в крошечной мгле,
и, сжав уста,
стигматы завернув свои в дерюгу,
идешь на вещи по второму кругу,
сойдя с креста.
Здесь, на земле,
от нежности до умоисступленья
все формы жизни есть приспособленья.
(*Разговор с небожителем*, 1970, II, 362-363).

Лучше не верить своим глазам
да и устам. Оттого что Сам
Бог, предваряя Свой Страшный Суд,
жаждет казнить нас тут.
(*Песня пустой веранды*, 1968, II, 218).

W motywie ukrzyżowania podkreśla również Brodski samotność Chrystusa w obliczu cierpienia, które jest indywidualnym, osobistym przeżyciem człowieka. Niezależnie od współczucia innych ludzi człowiek zawsze przeżywa cierpienie jednostkowo, ból wywołuje prywatne, intymne odczucia, uważa poeta. Samotność i cierpienie to dwa nieodzowne elementy egzystencji:

Я одинок. Я сильно одинок.
Как смоква на холмах Генисарета.
(*Неоконченный отрывок*, 1964-1965, II, 96).

Omawiany motyw wykorzystuje Brodski także w celu dookreślenia czasu, w którym rozgrywa się sytuacja liryczna wiersza: *Żegnaj, mademoiselle Weroniko* (*Прощайте, мадемуазель Вероника*). Warto zaznaczyć, że poeta dzięki dokładnemu wskazaniu konkretnego okresu kalendarzowego buduje specyficzny, biblijny nastrój, kiedy czas uzyskuje charakter sakralny. Wspomnienie męki Pańskiej określa czas refleksji, powagi, cudu zmartwychwstania. Cudowny okres wskrzeszenia ze zmarłych dodatkowo podkreśla poeta, przedstawiając Łazarza, który jako jeden z pierwszych ludzi został ponownie powołany do życia. Autor zwraca tym samym uwagę na zjawisko śmierci, umierania i wskrzeszenia, które stanowią zasadniczą problematykę utworu, mającą swój biblijny pierwowzór:

в день, когда для Христова тела
завершались распятия муки –
в пятый день Страстной ты сидела, руки
скрестив (...)
если только не ложь, что Лазарь
был воскрешен, то я сам воскресну.
(*Прощайте, мадемуазель Вероника*, 167, II, 201-203).

We wspomnianym wierszu *Martwa natura* (*Натюрморт*) poeta próbuje rozstrzygnąć najważniejsze dylematy dotyczące natury przedmiotu, w którym końcowy biblijny obraz Chrystusa nie pozostawia wątpliwości co do natury bezpośrednio rzeczy, a pośrednio – i przede wszystkim – człowieka. Ustami Maryi pytającej o boskie i ludzkie przymioty człowieka dotyka Brodski zasadniczego problemu ontologicznego – kim jest człowiek? Odpowiedź nie jest łatwa nawet dla Maryi. Chrystus, podobnie jak każdy z ludzi, łączy w sobie zarówno pierwiastek boski, wieczny, jak i ludzki, przedmiotowy, śmiertelny. Tytułowa martwa natura nie oznacza więc jedynie martwego przedmiotu. Okazuje się, że każdy człowiek posiada swój synonim: śmiertelna natura. Brodski zatem dokonuje poetyckiej analizy materialnych właściwości człowieka i przedmiotu:

Мать говорит Христу:
– Ты мой сын или мой
Бог? (...)

То есть мертв или жив?
Он говорит в ответ:
– Мертвый или живой,
разницы, жено, нет.
Сын или Бог, я твой.

(*Натюрморт*, 1971, II, 425).

Drugą ważną postacią Nowego Testamentu, nieodzownie związaną z Chrystusem, jest Maryja, która znalazła równie istotne miejsce wśród postaci biblijnych wczesnej poezji Brodskiego. Osoba Matki Bożej występuje przede wszystkim w poetyckich motywach bożonarodzeniowych, pojawia się także w kontekście rozważań poety o ukrzyżowaniu (*Martwa natura*).

Zarówno Maryja jako Matka Boża, jak i Jezus Dzieciątko zostali bardzo pobieżnie przedstawieni w wielu utworach dotyczących Bożego Narodzenia⁸. Pierwszy wiersz o tej tematyce pojawił się na początku działalności literackiej poety – *Boże Narodzenie 1963 roku* (*Рождество 1963 года*). Autor skupia w nim jednak swą uwagę nie na wspomnianych osobach, lecz na postaciach Trzech Królów ofiarnie podróżujących przez pustynię, by złożyć pokłon narodzonemu Jezusowi. Fakt Bożego narodzenia zdaje się istotny dla poety o tyle, o ile daje możliwość nakreślenia postawy poświęcenia i determinacji misji Mędrców, aby oddać godną cześć dla nowego Króla Świata – Chrystusa. Utwór jest pierwszym, początkowym obrazem bożonarodzeniowej serii poetyckich przedstawień, w jakiej Brodski kolejno koncentruje się na poszczególnych epizodach biblijnej historii narodzenia Jezusa. Rozpoczyna ją od podróży Trzech Królów, kontynuuje w następnym utworze, zatytułowanym tak jak poprzedni *Boże Narodzenie 1963* (*Рождество 1963*), gdzie sytuacja liryczna ma swój dalszy ciąg – Mędrcy docierają do miejsca, w którym odnajdują śpiące Dzieciątko. Brodski z wielką pieczołowitością zajmuje się opisem nastroju ciszy i powagi gości oraz kontrastującego z nimi radosnego poruszenia wśród towarzyszącej przyrody. Autor wprowadza nawet nietypowe dla Betlejem elementy klimatyczne – śnieg i zasy, wskutek czego cała historia nabiera lokalnego rosyjskiego kolorytu. Złudzenie niedookreślonego miejsca i czasu potęguje się tym bardziej, że ani

⁸ Na temat bożonarodzeniowego motywu w twórczości Brodskiego pisze E. Nikadem-Malinowska (*Trzy Boże Narodzenia Josifa Brodskiego. Między profanum a sacrum*, „Acta Polono-Ruthenica II” 1997, s. 265-272). Autorka omawia trzy wiersze Brodskiego: *Рождественский романс, 24 декабря 1971 года, Рождественская звезда*. Wspomniany motyw analizuje również J. Szymak-Reiferowa (*Czytając Brodskiego*, Kraków 1998, s. 179-195).

razu nie wspomina poeta o Jezusie czy Maryi. Opis Brodskiego swobodnie można dopasować do dowolnej współczesnej sytuacji narodzin dziecka. Wykorzystana przez autora metonimia dotycząca gregoriańskiego kalendarza rozwiewa jednak wątpliwości, o kim opowiada wiersz:

(...) Никто не знал кругом,
что жизни счет начнется с этой ночи.
Волхвы пришли. Младенец крепко спал.
Крутые своды ясли окружали.
Кружился снег. Клубился белый пар.
Лежал младенец, и дары лежали.
(Рождество 1963, 1964, II, 20).

Następnym z bożonarodzeniowych wierszy jest *1 stycznia 1965 roku (1 января 1965 года)*, zupełnie inny w nastrojowości od dwóch poprzednich. Historia biblijna, która konsekwentnie rozwijała się jeszcze przed rokiem, stanowi jedynie kanwę dla gorzkiej refleksji o samotności, rozczarowaniu i niespełnieniu. Wyraźnie widać, że nadzieje pokładane w oczekiwanym święcie przyniosły bohaterowi lirycznemu jedynie rozgoryczenie. Radość spotkania, do jakiego nie doszło, zastąpił smutek samotności. Boże Narodzenie niosące nadzieję wspólnego celebrowania szczęśliwych chwil tym razem ominęło bohatera, było pustym terminem. Nie ma zatem postaci i przedmiotów towarzyszących narodzeniu Chrystusa, nie ma gwiazdy, która wskazuje drogę do Boga, która jest symbolem Opatrzności. Wydaje się, że coroczne pragnienie cudu nie zostaje zaspokojone, ale Brodski puentuje utwór pełnym otuchy stwierdzeniem o wyjątkowości życia każdego człowieka. Cudem jest dla poety życie człowieka podarowane przez Boga. Odkrycie prawdy, że jest się dzieckiem Bożym, odradza nadzieję i dostatecznie zaspokaja potrzebę cudu Bożego narodzenia.

Волхвы забудут адрес твой.
Не будет звезд над головой.
(...) поздно верит чудесам.
И взгляд подняв свой к небесам,
ты вдруг почувствуешь, что сам
– чистосердечный дар.
(1 января 1965 года, 1965, II, 118).

Wyjątkowo mroczny w całej bożonarodzeniowej serii jest krótki wiersz *I Ciebie w betlejemskim wieczornym tłumie...* (*И Тебя в Вифлеемской вечерней*

толпе), który przybliży atmosferę strachu, przerażenia i terroru Heroda w Betlejem. Osobę Heroda nakreślił Brodski w zbrodniczym świetle dzieciobójcy i tchórza, jednoznacznie negatywnej postaci Bożego narodzenia. Nie kontrastuje jej z innymi pozytywnymi postaciami, które zresztą bezpośrednio nie pojawiają się w utworze. Identyfikację ich umożliwiał jedynie jeden z atrybutów osób świętych – świetlisty nimb, a także miejsce – Betlejem, wymownie kojarzone z narodzeniem Chrystusa.

Ostatni wiersz o tematyce bożonarodzeniowej we wczesnej poezji Brodskiego to *24 grudnia 1971 roku (24 декабря 1971 года)*⁹, który wykorzystuje poetykę poprzedniego utworu. Pojawia się więc tutaj Herod ze swymi morderczymi zamiarami oraz nimb jako wyróżnik świętości Maryi. Wprowadzone zostały współczesne realia w formie przedświątecznej bieganiny po sklepach, zaakcentowany trud zdobycia niecodziennych produktów żywnościowych pozwalających celebrować wyjątkowe święto przy wyjątkowo zastawionym stole. Świeckość spraw codziennych przysłania, zdawałoby się sakralne, wrażenie i przeżycie święta, w czasie którego zaspokojenie potrzeb bytowych jest ważniejsze od potrzeby cudu. Brodski wyraża nawet obawę, że nowo narodzony przybysz może nie zostać rozpoznany. Pustka w sercach ludzi oznacza tym samym triumf Heroda – próba zgładzenia dzieciątka Jezus kończy się sukcesem w czasach współczesnych.

И разносчики скромных даров
в транспорт прыгают, ломаются в двери,
исчезают в провалах дворов,
даже зная, что пусто в пещере:
ни животных, ни яслей, ни Той,
над Которою – нимб золотой.
Пустота. Но при мысли о ней
видишь вдруг как бы свет ниоткуда.
Знал бы Ирод, что чем он сильнее,
тем верней, неизбежнее чудо.
Постоянство такого родства –
основной механизм Рождества.
(24 декабря 1971 года, 1972, III, 7).

⁹ Analizy tego utworu dokonała: A. Сергеева-Клятис (*Суета, пустота и звезда в стихотворении «24 декабря 1971 года»*, w: т а ж. *Иосиф Бродский и мир. Метафизика, античность, современность*, Санкт-Петербург 2000, s. 260-266).

Autor sam rozwiewa jednak wątpliwości w zwycięstwo Dobra nad Złem. Opatrzność udaremnia bowiem wszystkie zbrodnicze zakusy na świętość. *Sacrum* triumfuje nad *profanum*, ponieważ taki jest mechanizm Bożego narodzenia, wyjaśnia Brodski. Poeta podkreśla naturalną, nieodpartą potrzebę cudu w życiu każdego człowieka, wskazując swoistą regułę, w której pragnienie zbliżenia się do sfery irracjonalnej, determinuje wszelkie ludzkie działania. Niezależnie od okoliczności człowiek nie jest w stanie stłumić w sobie pierwotnej tęsknoty za Bogiem, oczekuje na spełnienie nadziei doświadczenia boskości w samym sobie, duchowego odrodzenia. To boski pierwiastek ludzkiej natury pozwala na cud narodzin Boga w sercach każdego z ludzi, dobro znajduje wówczas swój indywidualny, egzystencjalny wyraz. Końcowy motyw gwiazdy betlejemskiej, symbolizującej Boga Ojca, a wykorzystanej przez Brodskiego we wcześniejszych bożonarodzeniowych wierszach, wprowadza niezawodne przekonanie o Bożej opiece, puentuje utwór w tonie radości, w przeciwieństwie do poprzednio analizowanego wiersza.

Но, когда на дверном сквозняке
из тумана густого
возникает фигура в платке,
и Младенца, и Духа Святого
ощущаешь в себе без стыда;
смотришь в небо и видишь – звезда.

(24 декабря 1971 года, 1972, III, 8).

Cykl utworów o tematyce Bożego Narodzenia Brodski kontynuował w twórczości dojrzałej; powstały wówczas utwory *Gwiazda Bożego Narodzenia* (*Рождественская звезда*), której pierwowzorem była *Gwiazda Bożego Narodzenia* (*Рождественская звезда*) Borisa Pasternaka oraz *25. XII. 1993* i dwa wiersze *Ucieczka do Egiptu* (*Бегство в Египет*).

Podążając za rozwojem nowotestamentowej historii Jezusa, Brodski tuż przed wyjazdem ze ZSRR w 1972 r. napisał wiersz *Ofiarowanie* (*Сретенье*), który zadedykował Annie Achmatowej. W rozmowach z Salomonem Wołkowem postać Achmatowej wspominał poeta jako osobę emanującą religijnością¹⁰, zrozumiałym jest zatem fakt, że poświęcił jej wiersz o tematyce religijnej. W tym utworze Maryja obok starca Symeona została wyeksponowana najpełniej w całej wczesnej twórczości Brodskiego. Niewątpliwą inspiracją takiego przed-

¹⁰ W: Волков, *Диалоги*, s. 144, 224.

stawienia Maryi była twórczość samej Achmatowej, która w *Requiem* wyjątkowo sugestywnie zobrazowała postać Maryi jako Matki bolejącej pod krzyżem jej ukochanego Syna. Zapowiedź cierpienia Maryi pojawia się również u Brodskiego, kiedy Symeon wypowiada prorocze słowa o trudnym i jednocześnie zbawczym posłannictwie Chrystusa. Dzieciątko nieświadome szczególnej roli w historii ludzkości śpi, natomiast autor współczucie swoje kieruje ku Maryi – to na nią spada teraz ciężar bolesnej wiedzy o nieuchronnej ofierze własnego Syna. Pokorna zgoda na Boże przeznaczenie, Jej miłosierdzie i współcierpienie to wyróżniki świętości Maryi, uważa poeta.

«В лежащем сейчас на раменах твоих
падение одних, возвышение других,
предмет пререканий и повод к раздорам.
И тем же оружием, Мария, которым
терзаема плоть его будет, твоя
душа будет ранена. Рана сия
даст видеть тебе, что сокрыто глубоко
в сердцах человек, как некое око».

(*Сретенье*, 1972, III, 14).

Symeon, z kolei przedstawiony został jako pierwszy człowiek, który umiera ze świadomością zbawienia. Lęk przed ostatecznym końcem egzystencji zostaje zniwelowany dzięki perspektywie życia wiecznego, która po raz pierwszy pojawia się w świadomości człowieka. Od momentu narodzin, a potem ofiarowania Jezusa w świątyni ludzkość została wpisana w Boży plan zbawienia. Tę prawdę poznał Symeon, jego śmierć nie była odejściem w ciemność, ponieważ drogę pomiędzy obydwiema rzeczywistościami oświetlało mu światło ufnej wiary, która zrealizowała obietnicę wieczności. Brodski wprowadził postać Symeona na plan pierwszy biblijnej historii ofiarowania Jezusa w świątyni. Uwaga autora skupia się przede wszystkim na świętym starcu; on i jego emocje to najważniejsi bohaterowie utworu. Symeon całe swe życie oczekuje na pojawienie się Boga, by zaraz go stracić z oczu w rzeczywistości ziemskiej i jednocześnie odzyskać duchowo w niebie. Dla Symeona śmierć jest wyzwoleniem duszy z krępujących więzów życia, zapowiedzią wolności i powrotu do Boga. Proces umiarkowania przedstawił zatem Brodski w pozytywnym świetle wyzwolenia, niezwykłym dla własnej twórczości, gdzie śmierć jest bezlitosnym przerwaniem egzystencji. Wyraźnie jednak widać, że poeta napisał ten utwór w duchu chrześci-

jańskiej teologii, w której śmierć jest wydarzeniem radosnym, początkiem nowego, lepszego życia.

Он шел умирать. (...)
И образ Младенца с сияньем вокруг
пушистого темени смертной тропею
душа Симеона несла пред собою
как некий светильник, в ту черную тьму,
в которой дотолe еще никому
дорогу себе озарить не случалось.
Светильник светил, и тропа расширялась.
(Сретенье, 1972, III, 14).

Chrystus jako postać najważniejsza wśród religijnych postaci Brodskiego nie jest jedyną biblijną osobą wykorzystaną przez poetę; inspiracji staro- i nowotestamentowych jest znacznie więcej¹¹. Motywy chrystologiczne są jednakże najbardziej znaczącym i najczęstszym dowodem na potwierdzenie chrześcijańskich fascynacji poety. Chrystus przedstawiony jako dzieciątko, Chrystus – cudotwórca, Chrystus – Zbawiciel, Chrystus – Syn Boży i Syn Maryi to za każdym razem religijny i liryczny obraz Boga i człowieka, próba poetyckiego łączenia tego, co boskie, z tym, co ludzkie. Przenikanie się światów *sacrum* i *profanum*, Zła i Dobra stanowią u Brodskiego próbę dotarcia do tajemnicy istnienia, poszukiwania odpowiedzi na pytanie: kim jest człowiek? jaki jest sens jego życia?

Biblijne motywy Brodskiego wskazują na uniwersalne wartości aksjologiczne, dotyczą życia człowieka jako wartości nadrzędnej, niezależnie od ewidentnie religijnego źródła, z którego pochodzą. Sympatia autora do chrześcijaństwa i katolicyzmu, z której wypływają liczne motywy religijne, świadczy natomiast o ogromnym znaczeniu pierwiastka religijnego w poetyckim *sacrum* wczesnej poezji Josifa Brodskiego.

¹¹ Wśród postaci biblijnych wykorzystanych we wczesnej poezji Brodskiego można odnaleźć m.in. Hioba, Noego, Adama i Ewę.

BIBLIOGRAFIA

- Fast P., Spotkania z Brodskim (dawne i nowe), Katowice 2000.
- Jasińska-Wojtkowska M., Problemy identyfikacji religijności dzieła literackiego, w: Sacrum w literaturze, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, Lublin 1983, s. 33-63.
- Krzyżewska K., Izaak i Abraham – próba lektury, „Znak” 1988, nr 9, s. 19-28.
- Leon-Dufour X., Słownik Nowego Testamentu, Poznań 1986.
- Madloch J., Wczesna twórczość Josifa Brodskiego, Katowice 2000
- Markunas A., Uczitiel T., Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski, Poznań 1999.
- Nikadem-Malinowska E., Trzy Boże Narodzenia Josifa Brodskiego. Między profanum a sacrum, „Acta Polono-Ruthenica II” 1997.
- Polukhina V., Brodsky through the Eyes of his Contemporaries, St. Martin’s Press, New York 1992.
- Słownik teologiczny, red. ks. A. Zuberbier, t. I, Katowice 1985.
- Słownik teologii biblijnej, red. X. Leon-Dufour, Poznań–Warszawa 1985.
- Szymałk-Referowa J., Czytając Brodskiego, Kraków 1998.
- Takowska J., Autoportret z Piekłem w tle. Topos a desygnaty wieczności w poemacie *Зофья* Josifa Brodskiego, „Slavia Orientalis” 2(2001), nr 4, s. 576-582.
- Żyć w historii. Z Josifem Brodskim rozmawia Jerzy Illg, w: J. Illg, Reszty nie trzeba. Rozmowy z Josifem Brodskim, Katowice 1993.
- Волков С., Диалоги с Иосифом Бродским, Москва 2000.
- Крепс М., О поэзии Иосифа Бродского, Ann Arbor 1984.
- Сергеева-Клятис А., Суета, пустота и звезда в стихотворении «24 декабря 1971 года», w: Иосиф Бродский и мир. Метафизика, античность, современность, Санкт-Петербург 2000, s. 260-266.
- Сочинения Иосифа Бродского, т. I-VI, Санкт-Петербург 1999-2000.

БИБЛЕЙСКИЕ ХРИСТОЛОГИЧЕСКИЕ МОТИВЫ
В РАННЕМ ТВОРЧЕСТВЕ ИОСИФА БРОДСКОГО

Резюме

Статья *Библейские христологические мотивы в раннем творчестве Иосифа Бродского* посвящается исследованию наиболее часто встречающихся христианских библейских мотивов Бродского. Автор работы утверждает, что Христос – ключевая фигура среди библейских лиц, представленных в творчестве поэта. Бродский изображает историю жизни и смерти Спасителя, таким образом можно найти в его поэзии много Рождественских мотивов, а также образы муки, смерти на Кресте и Воскресения Христова. В самом центре внимания поэта находится также Мария – женское библейское лицо – так как она неразрывно

связанная с жизнью Христа. Бродский, пользуясь образами Христа и его матери – Марии, хочет подчеркнуть необходимость страдания и самопожертвования в жизни каждого смертного человека, а также уверяет читателя, что любовь, обладая огромной силой, может открыть смысл человеческих страданий. Христианское понимание жизни, возникшее в результате интерпретации исследованных мотивов, определяет основные сакральные ценности в поэзии Бродского.

Słowa kluczowe: Chrystus, Maryja, Boże Narodzenie, zmartwychwstanie, chrześcijaństwo, człowiek, cierpienie.

Ключевые слова: Христос, Мария, Рождество, Воскресение Христово, христианство, человек, страдание.

Key words: Christ, Mary, Christmas, Resurrection, Christianity, man, suffering.